נִתְפַּעֵל וְהִתְפַּעֵל בעברית הישראלית

שמואל בולוצקי, אוניברסיטת מסצ׳וסטס אמהרסט, ארה״ב

אחד המאפיינים המייחדים את לשון חז״ל ומבדילים אותה מלשון המקרא הוא השימוש בתבנית נִתְפַּעַל/נִתְפַּעֵל בפרדיגמת העבר של בניין התפעל. בתקופות מאוחרות (בעיקר בלשון הרבנית ובלשון החסידות) משמשת גם צורת נִתְפַּעֵל בבינוני, אבל בלשון חז״ל השימוש בנִתְפַּעֵל בבינוני הוא שולי יחסית[1]. לא מן הנמנע הוא, שתבנית נִתְפַּעֵל היא תבנית עצמאית עתיקה עם נ׳ במקור, נִתְפַּעַל, אולי תבנית נ׳ לפעולה חוזרת המקבילה לנפעל בבניינים הכבדים[2], אך מרבית החוקרים[3] רואים בה צורה אנלוגית המושפעת מבניין נפעל, או מעין מיזוג או ״קונטמינציה״ בין התפעל לנפעל – תופעה שייתכן שהחלה כבר בעברית המקראית. ההיקרויות הבודדות הרלוונטיות במקרא (נְכֻפַּר דב׳ כא:ח, אולי מ-*נִתְכַּפֵּר, ו-נִוַּסְּרוּ יח׳ כג:מד, אולי מ-*נִתְוַסְּרוּ) יכולות אם כן להעיד או על צורת נִתְפַּעַל/נִתְפַּעֵל בסיסית, או על קונטנמימנציה בין התפעל לנפעל שהחלה כבר בתקופת המקרא. אם אכן מדובר באנלוגיה, יש לכך מספר סיבות ברורות: נטיות העתיד, הציווי והמקור של נפעל דומות לתבנית בת שלוש ההברות של התפעל (דמיון הגורם לטשטוש תחומים גם בעברית הישראלית – ראו למשל הבלבול בין הִנָּתְקוּת להִתָּנַתְּקוּת מעזה...), וחשוב מזה: המשמעויות הבסיסיות של נפעל היו במקורן פעולה חוזרת או אינקואטיבית (מעבר ממצב אחד למשנהו), בדיוק כמו בהתפעל, ורק כאשר אבד הסביל הפנימי של בניין פָּעַל, תפס בניין נפעל בהדרגה את מקומו, וקיבל – רק חלקית – גם את המשמעות של פעילות סבילה[4]. אך ההוראות הבסיסיות של נפעל נשארו זהות לאלה של התפעל.

בעברית הישראלית חזר השימוש בתבנית התפעל בפרדיגמת העבר, אך מופיעות בה גם צורות נתפעל, מכיוון שהעברית החדשה שואבת את מקורותיה מכל הרבדים ההיסטוריים של השפה. אך בדומה למה שקורה בלקסיקון (חַמָּה לעומת שֶׁמֶשׁ, אֵילָן לעומת עֵץ, וכו׳), כל מה שנתקבל מלשון חז״ל נוטה להשתייך למשלב הגבוה יותר, ולכן צורות נתפעל הן צורות גבוהות יחסית. ניתן לומר, שכל צורה של נתפעל תופיע במשלב הגבוה, אך המשלב הגבוה אינו נחלתה הבלעדית של תבנית נתפעל. לצידה של כמעט כל צורת נתפעל קיימת צורת התפעל מקבילה; גם אם אבן-שושן[5] קובע, למשל, כי קיימת רק צורת נִתְבַּקֵּשׁ, שמקורה בלשון חז״ל, אין לכך כל אחיזה במציאות: צורת הִתְבַּקֵּשׁ שכיחה ממנה (ראה לעיל). דוגמה דומה: נמצאו היקרויות לגיטימיות רבות של הִתְמַנָּה, למרות שעל פי המילון קיימת רק צורת נִתְמַנָּה. יתר על כן, צורת התפעל שכיחה **בכל** המשלבים, כולל המשלב הגבוה ביותר, וגם כאשר קיימת צורת נתפעל במשלב הגבוה, צורת התפעל המקבילה לה (כמו הִתְבַּקֵּשׁ) תופיע לא רק במשלבים הנמוכים, אלא גם במשלב הגבוה. מצד שני, מספר מצומצם של צורות נתפעל משמשות בעת ובעונה אחת גם במשלב הגבוה וגם במשלב הבינוני (ראו לעיל).

התוצאה היא, שפרט לכך שצורות נתפעל הן צורות גבוהות, ברוב המקרים אין הבדל של משמעות בעברית הישראלית בין צורות התפעל ומקבילותיהן בנתפעל. בדרך כלל, צורות נתפעל שנכנסו לשימוש בשפה בעת החדשה (דהיינו, לא בתקופת המשנה או בימי הביניים) משקפות את המשמעויות

---

[1] ראו אלישע קמרון, ״נתפעל בינוני״, *לשוננו* מא, ב, תשל״ז (1977), עמ׳ 157-144, והמקורות הקודמים המובאים בו, וכן משה בר-אשר, ״צורות נדירות בלשון התנאים (נתקטל – בינוני של בניין נתפעל״), שם, עמ׳ 95-88, אילן אלדר, ״הערות קטנות; נתפעל בינוני; צאלה״, *לשוננו* 1:41, תשל״ח (1978) עמ׳ 79. קמרון טוען כי למרות שוליותה של צורת נתפעל בבינוני בלשון חז״ל, חלק מן ההיקרויות בה הן מקוריות ואותנטיות ולא תיקונים מאוחרים: נתעטף, נתפייס, נתקיים ועוד. קמרון מקבל את דעתו של בן-חיים, כי צורת נִתְפַּעֵל בבינוני נוצרה בהיקש לצורת העבר, כיוון ששיויון עבר=בינוני בפועל העומד ובפועל הסביל הוא תופעה שכיחה בעברית (עבר ובינוני בנִפְעַל, צורות ע״ו ופָּעַל בבניין קל), ומכיוון שנִתְפַּעֵל הוא בניין סביל בלשון חז״ל, חלה גם בו התופעה הזאת. מנחם צבי קדרי, במאמרו ״נתפעל כבינוני בלשון הרבנית (השו״ת) מה טיבו?״, *לשוננו* 42 ג/ד תשל״ח (1978), עמ׳ 202-190, מתרכז בנִתְפַּעֵל כבינוני בספרות השו״ת, ומראה כי אין זה הבינוני הפועֵל (דהיינו, ממערכת של עבר — בינוני פועֵל) אלא הבינוני הפעול (חלק ממערכת של כעבר – בינוני פועֵל – בינוני פעול). במאמר אחר, ״הומונימיה ופוליסמיה בצורות ״נתפעל״ בלשון ספרות השו״ת״, *בר-אילן* (ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן) יח/יט, תשמ״א (1981) עמ׳ 247-233, מתייחס קדרי לאספקטים דקדוקיים וסמנטיים המייחדים את הצורות הללו.

[2] H. M. Segal, *A Grammar of Mishnaic Hebrew*, Oxford: Clarendon Press, 1927, המצטט את איתן JQR xii: 25.

[3] סגל עמ׳ 65; חנוך ילון, *מבוא לניקוד המשנה*, ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ״ד, עמ׳ 15 ואילך, 136 ואילך, 152 ואילך; Eduard Yechezkel Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem: Magnes Press, 1982, p 127.

[4] יהושע בלאו, *תורת ההגה והצורות*, ת״א: הקיבוץ המאוחד, תשל״א, עמ׳ 127-126.

[5] אברהם אבן-שושן, מילון אבן-שושן המרוכז, המילון החדש בע״מ, 2004.

האופייניות להתפעל[6]: התמקדות במקבל הפעולה, כולל אינקואטיביות, פסיביות, פעולה חוזרת או פעולה הדדית. בהנחה שצמצום הסיווג לצורות נתפעל שמקורן בעת החדשה ישקף נטיות פרודוקטיביות עכשוויות, נשלפו ממילון אבן-שושן (ומתוך הסתמכות על מכלול הגדרותיו) כל 132 צורות נתפעל שמקורן בעברית החדשה. מן הנתונים עולה התפוצה הבאה:

פעלים אינקואטיביים מובהקים	90
פעלים המשמשים לחילופין לציון פעולות אינקואטיביות או סבילות	14
פעלים המשמשים לחילופין כפעלים אינקואטיביים או כפעלים אגנטיביים	5
פעלים המתפקדים כפעלים אינקואטיביים או כפעלים חוזרים	2
פעלים סבילים	9
פעלים חוזרים מובהקים	2
פעלים המתפקדים כפעלים חוזרים או הדדיים	1
פעלים המתפקדים כפעלים סבילים או חוזרים	1
צורות המציינות מידה מוגבלת של אגנטיביות (דהיינו פעולה רצונית ביוזמת מבצע הפעולה), אך שמקורן כנראה בפעלים חוזרים	7
פעלים אגנטיביים המשמשים גם כפעלים סבילים	1

סה"כ	132

להלן פירוט הצורות על פי הקטגוריות הנ"ל:

קטגוריה	צורות				
אינקואטיבי	נזדאב	נזדגג	נזדער	נזדפת	נסתדק
	נסתחט	נסתייט	נסתכם	נסתלף	נסתקס
	נצטבט	נצטיית	נצטמג	נצטנן	נשתבל
	נשתהק	נשתחם	נשתפץ	נתאבקק	נתאגל
	נתאווז	נתאטם	נתאלח	נתאמלל	נתאנק
	נתאנש	נתאפס	נתאפשר	נתארמל	נתאשש
	נתבחל	נתבחש	נתבצבץ	נתגבע	נתגבשש
	נתגלד	נתגמגם	נתגמד	נתגמש	נתגרגר
	נתדבלל	נתדייק	נתדמע	נתדפלם	נתדקטר
	נתדרדק	נתוותק	נתחכלל	נתחסך	נתחפת
	נתחרף	נתחרר	נתחשל	נתייבל	נתייגן
	נתייעל	נתיירד	נתכווץ	נתכחל	נתכחלל
	נתכלב	נתכשף	נתכתם	נתלבלב	נתלגז
	נתלפלף	נתמהל	נתמחש	נתמרס 1	נתמרס 2
	נתנזל	נתעברת	נתעבש	נתעמד	נתעמס
	נתעמעם	נתערבב	נתערקל	נתפחס	נתפייח
	נתפכח	נתפעפע	נתפצח 1	נתפצח 2	נתפצפץ
	נתקלש	נתקמח	נתקפץ	נתקרקר	נתרשרש
	נתרשת	נתרתח			
אינק"/סביל	נזדפף	נזדרק	נשתאב	נתלחן	נתמגד
	נתמחק	נתמכך	נתנסח	נתערגל	נתפקם
	נתרמז	נתרצף			
אינק"/אגנטיבי	נזדעק	נסתלק	נצטהל	נשתעט	נשתצף
אינק"/חוזר	נתביית	נתכפתר			
סביל	נתאפף	נתגדע	נתדיית	נתחטב	נתכמר

[6] ראו Shmuel Bolozky, *Measuring Productivity in Word Formation: the Case of Israeli Hebrew (Studies in Semitic Languages and Linguistics 27)*, Leiden: Brill, 1999, ch. 3.

	נתכרך	נתלעס	נתמגר	נתמלמל	
חוזר	נצטלף	נתחתל			
חוזר/הדדי	נתלפת				
סביל/חוזר	נתלחץ				
אגנטיבי	נזדחל נתהסס	נצטייץ נתרצד	נתבעט	נתדשדש	נתהמהם
אגנטיבי/סביל	נצטעק				

מכיוון שחלקן ניכר מן הצורות שמביא אבן-שושן גבוהות ונדירות מדיי, עולה השאלה באיזו מידה הן משקפות פרודוקטיביות אמיתית, ולא צורות נדירות ומתוחכמות שהן נחלתם של יחידי סגולה. כדי לבדוק מה קורה בצורות השכיחות יותר, הושמטו מן הרשימה הצורות שלא צוינו במילון *רב מלים*[7] – מילון הפוסח בדרך כלל על צורות מן המשלב הספרותי/נדיר. מ-30 הצורות שנותרו מסתמנת התמונה הבאה:

פעלים אינקואטיביים מובהקים	22
פעלים המשמשים לחילופין לציון פעולות אינקואטיביות או סבילות	1
פעלים המשמשים לחילופין כפעלים אינקואטיביים או כפעלים אגנטיביים	3
פעלים המתפקדים כפעלים אינקואטיביים או כפעלים חוזרים	1
צורות המציינות מידה מוגבלת של אגנטיביות (דהיינו פעולה רצונית ביוזמת מבצע הפעולה), אך שמקורן כנראה בפעלים חוזרים	2
פעלים אגנטיביים המשמשים גם כפעלים סבילים	1

סה"כ	30

תפוצת הצורות על פי הקטגוריות הסמנטיות:

קטגוריה	צורות				
אינקואטיבי	נזדאב נשתחם נתגמד נתעברת נתפצח	נזדגג נתאמלל נתגמש נתעמעם נתרתח	נסתכם נתאפס נתחשל נתערבב	נצטנן נתאפשר נתייעל נתפחס	נשתהק נתגבע נתכווץ נתפכח
אינק'/סביל	נתנסח				
אינק'/אגנטיבי	נזדעק	נסתלק	נצטהל		
אינק'/חוזר	נתביית				
אגנטיבי	נזדחל	נתרצד			
אגנטיבי/סביל	נצטעק				

אנו רואים אם כן שבין אם נמיין את צורות נִתְפַּעֵל שנתקבלו בעת החדשה על פי אבן-שושן או על פי *רב מלים*, מסתמן בבירור כי גם צורות נתפעל הן בראש ובראשונה אינקואטיביות, הן במשלב הגבוה ביותר והן במשלבים הפחות גבוהים, וכך ניתן לראות בבירור שהתפקוד הסמנטי הבסיסי של צורת נתפעל אינו שונה מזה של צורת התפעל.

כדי לבדוק כיצד ומתי משתמשים היום בתבנית נתפעל, נשלפו כל ההיקרויות של נתפעל מקורפוס עיתונאי היולי (ללא תיוג), בתוספת מאגר ספרותי קטן, שליקט כותב המאמר – קורפוס מוגבל שאמנם אינו מאוזן, אך בכ"ז משקף דיו (במיליוני מלים):

"הארץ"	1.21

[7] מילון *רב מלים* (גרסה אלקטרונית), מלינגו בע"מ. ניתן היה, כמובן, פשוט לשלוף את הצורות הרלוונטיות ישירות מתוך *רב מלים*, אך מילון זה אינו מציין מתי נתקבל ערכיו בשפה.

"מעריב"	0.63
"ידיעות אחרונות"	0.21
מאגר ספרותי קטן	0.22

סה"כ	2.27 מיליון מלים

נמצאו בקורפוס רק 50 צורות נתפעל, שהופיעו ב-139 היקרויות (תמניות) בטקסט "שוטף" (לעומת 1,624 תמניות מקבילות בהתפעל); 93 מהן נשלפו מתת-הקורפוס העיתונאי, ו-46 מתת-הקורפוס הספרותי. מכיוון שגודלו של המרכיב הספרותי של הקורפוס הוא כעשירית מגודלו של המרכיב העיתונאי, ניתן לשער שהיינו עשויים למצוא בו, נאמר, כ-460 היקרויות של נתפעל לו היה שווה-גודל. בכל מקרה, מדובר בתבנית שבהחלט אינה שכיחה בעברית הישראלית. להלן פירוט ההיקרויות של נתפעל שנשלפו, והיקרויות התפעל המקבילות להן (לא כולל צורות מקור, המשותפות לשני הווריאנטים; יד'=ידיעות אחרונות, מע'=מעריב, ספ'=קורפוס ספרותי):

נתפעל	הארץ	יד'	מע'	ספ'	סה"כ	התפעל	הארץ	יד'	מע'	ספ'	סה"כ
נתגלה	18	2	11	6	37	התגלה	123	17	42	15	197
נתבקש	10		7	1	18	התבקש	49	7	9	3	68
נתקבל	7	2	5		14	התקבל	227	29	61	8	325
נתמנה	3		1		4	התמנה	23	1			24
נזדמן	2	1			3	הזדמן	1		3	2	6
נשתנה			1	2	3	השתנה	58	6	31	16	111
נתברר	1		2		3	התברר	195	12	50	10	267
נתגלע	2			1	3	התגלע	2	1	1		4
נזדגג				2	2	הזדגג					---
נסתמא			1	1	2	הסתמא					---
נסתמן				2	2	הסתמן	11	4	1	1	17
נסתתר			2		2	הסתתר	11	1	6	16	34
נצטווה	1		1		2	הצטווה	7	1			8
נצטרף			1	1	2	הצטרף	112	13	30	19	174
נשתמר	2				2	השתמר					---
נשתתק			1	1	2	השתתק	3		1	23	27
נתחדד				2	2	התחדד	2		1	1	4
נתמשך				2	2	התמשך	2			2	4
נתקצר	1			1	2	התקצר				3	3
נתרכך				2	2	התרכך				5	5
נזדהר				1	1	הזדהר	1			3	4
נזדעזע				1	1	הזדעזע	5	1	6	9	21
נזדקר				1	1	הזדקר				4	4
נזדרזף				1	1	הזדרזף					---
נסתבך				1	1	הסתבך	9	4	5	3	21
נסתגר				1	1	הסתגר	2	1	4	5	12
נסתחף				1	1	הסתחף					---
נסתלק	1				1	הסתלק	4		2	19	25
נסתתם			1		1	הסתתם					---
נצטלל				1	1	הצטלל				1	1
נשתווה				1	1	השתווה	1		2	1	4
נשתכח			1		1	השתכח					---
נשתפך				1	1	השתפך			1		1

נשתרג					השתרג		1	1			1	1
נשתקף				1	השתקף	1	1	1			2	4
נתאבן				1	התאבן	1	1	1			5	7
נתבדה	1		2		התבדה	6	1				1	9
נתבלט			3		התבלט	3	1	1			2	8
נתבקע	1				התבקע		1				4	4
נתגלם				1	התגלם		1	1				1
נתחלף	1		6	1	התחלף	15	1				6	28
נתכסה			1		התכסה		1	1			5	6
נתלכד					התלכד		1	1			1	1
נתמלא			3	1	התמלא	11	1	1			31	46
נתמעט					התמעט	2	1	1			1	3
נתעגל					התעגל		1	1			5	5
נתעשר			2		התעשר	11	1	1			2	15
נתפנה			10		התפנה	10	1	1			6	26
נתקשה	1		4	13	התקשה	38	1				7	62
נתרסק			6	12	התרסק	9	1	1				27
סה"כ	52	5	35			955	139	47	293	128	248	1624

כאמור, במרבית המקרים אין הבדל של ממש בין צורות נתפעל למקבילותיהן בהתפעל מעבר להבחנה המשלבית, כפי שמראה בעליל גם הסיווג הקטגוריאלי של הצורות שנשלפו, כששוב הדגש הוא על אינקואטיביות:

קטגוריה	צורות				
אינקואטיבי	נזדרזף	נזדגג	נזדהר	נזדקר	נזדעזע
	נסתמא	נסתבך	נסתחף	נסתתם	נצטלל
	נשתרג	נשתתק	נשתנה	נשתכח	נשתקף
	נתאבן	נתבדה	נתבלט	נתבקע	נתברר
	נתגלה	נתגלם	נתגלע	נתחדד	נתלכד
	נתמלא	נתמעט	נתעגל	נתעשר	נתפנה
	נתקצר	נתרכך	נתרסק		
אינק'/אגנטיבי	נזדמן	נסתלק	נסתתר	נצטרף	נשתווה
	נשתפך	נתקשה			
אינק'/סביל	נסתמן	נתקבל			
אינק'/הדדי	נתחלף				
אינק'/סטטיב	נתמשך				
אינק'/חוזר	נשתמר	נתכסה			
חוזר	נסתגר				
סביל	נצטווה	נתבקש	נתמנה		

אך במציאות הלשונית, תבניות שמשמעותן זהה אינן שומרות על זהות סמנטית לאורך זמן, בשל הנטייה הטבעית להימנע מעודפות לשמה ולשייך הבדלי משמעות למסמנים חיצוניים על פני השטח. הנטייה ליצירת בידול, ולו גם הקטן ביותר, משותפת ללשונאי המתוחכם ולדובר הממוצע כאחד. כך, למשל, אנו מוצאים מדי פעם בידולי משמעות כגון אלה שמבחין אבן-שושן[8]:

[8] הצורה נִתְקַפֵּץ מקורה משנאי, אך שאר שלוש הצורות הן חידושי סופרים או לשונאים. אף אחת מהן אינה מופיעה ב*מ"ב מלים*.

התפעל	משמעות	נתפעל	משמעות
התקפץ	קפץ לכאן ולכאן	נתקפּץ	נצטמצם, נתקצר
התקרקר	הושמע בקול קרקור	נתקרקר	נתערער, נהרס

מובן שבכל אחד מן המקרים מדובר בשני שורשים שונים:

שורש	משמעות	שורש	משמעות
ק-פ-צ 1	jump	ק-פ-צ 2	קמץ, סגר
ק-ר-ק-ר 1	השמיע (בעל חיים) קול קריאה; [בדרך בוז] הריע	ק-ר-ק-ר 2	הרס, נתץ

אך החשוב הוא, שההבדל הצורני בין נ- ל-ה׳ נבחר כדי לקבוע את ההבחנה, ושהבחירה אינה שרירותית. קרוב לוודאי שבשל הקרבה המורפולוגית לנפעל, נבחרה צורת נתפעל לציון המשמעות האינקואטיבית או הסבילה, בעוד שהוריאנטים בהתפעל מציינים פעולה שנכלל בה מאפיין ברור של אגנטיביות. הבחנה זו מחזקת את קביעתו של שתיל[9], שהתפעל הוא הבניין הבלתי-מסומן לפעלים בעלי דרגות שונות של אגנטיביות (כולל העדר אגנטיביות, דהיינו פסיביות ואינקואטיביות), בעוד שנתפעל – בנוסף להבחנה המשלבית – נוטה להיות הבניין המסומן לצורות שאינן אגנטיביות, או שמידת האגנטיביות שלהן מועטה. לדעת שתיל, הסופרים או הלשונאים הבוחרים להשתמש בצורה נתפעל מגלים רגישות למידת האגנטיביות ומבקשים לציין אגנטיביות נמוכה. שתיל מצא גם הבחנה אספקטואלית מקבילה בלשון הספרות: התפעל לפעולה דינאמית, נתפעל לפעולה סטאטית (אצל אותו סופר: ״כס המלכות התמוטט, והמלך... התגלגל״, לעומת ״הכול נשתנה, ... נתרחב עד מאוד העולם מסביבו״).

כאמור, השימוש בצורת התפעל או נתפעל בדרך כלל מציין רק הבדל במשלב, גם כאשר יש לפועל הספציפי יותר ממשמעות אחת. אך אין הדבר כך במקרים של הִתְקַקֵּף/נִתְקַקֵּף והִתְקַרְקֵר/נִתְקַרְקֵר לעיל, שבהם בידול סמנטי של ממש מתבטא בשימוש בווריאנטים שונים, באותו משלב. נראה שהיה כאן ניסיון מתוכחם של המילונאי, או של סופרים שמהם נבעה קביעתו, לשייך בידול סמנטי לפורמטיבים נפרדים, מכיוון שההבדלים במשמעות השורשים הם כה בולטים. לעומת זאת, אם ההבדל בין המובנים השונים אינו חריף דיו, אין המילונאי רואה צורך לקשר את ההבחנה הסמנטית עם מסמנים מורפולוגיים. לדוגמה, שני המובנים הבסיסיים של הִתְקַשֶּׁה/נִתְקַשֶּׁה הם ׳נעשה קשה ומוצק׳, ו׳נתקל במעצורים שהכבידו עליו׳. מכיוון שהקשר הסמנטי בין שתי ההגדרות שקוף למדיי, אין תחושה שיש צורך בהבדלה צורנית. משום כך גם אין המילונאי מבדיל ביו ק-ש-ה 1 ו-ק-ש-ה 2. כנ״ל לגבי כל הצורות למעלה שבהן משמש יותר ממובן אחד: הִתְכַּסָּה/נִתְכַּסָּה, הִתְחַלֵּף/נִתְחַלֵּף וכו׳.

אולם הסופר או הפובליציסט המתוחכם פורץ לא פעם את מסגרת הקביעה המילונית, ועשוי להרחיב את ההבחנה גם לצורות שבהן הבדלי המשמעות אינם מצוינים במילון בערכים נפרדים, ולבסוף – כפי שעשה אבן-שושן ב הִתְקַקֵּף/נִתְקַקֵּף והִתְקַרְקֵר/נִתְקַרְקֵר – על מידת האגנטיביות המשתמעת מהם. כך, למשל, בצמד הִסְתַּתֵּר ~ נִסְתַּתֵּר הצורה הנורמטיבית על פי אבן-שושן היא הִסְתַּתֵּר, למשמעות ״התחבא״ ולמשמעות ״נהרס, נסתר״ כאחת, אך בדוגמה כמו:

(1) אני עצמי חושב שאריאל זילבר מחורפן. אני מסתכל עליו כמי שנסתתרה בינתו (מעריב, 24/2/2006)

השימוש בנִסְתַּתְּרָה נועד ליצור בידול ברור בין שתי המשמעויות, ולייחס את הִסְתַּתֵּר ל״התחבא״ ואת נִסְתַּתֵּר ל״נהרס״, שאינו אגנטיבי. השאלה היא, האם ניתן להבחין בנטייה דומה גם בפעלים אחרים. למשל, האם נוטים הדוברים להשתמש בהתפעל לציון משמעות אגנטיבית בהִסְתַּלֵּק, ומייחדים את נִסְתַּלֵּק למשמעות אינקואטיבית, כמו ב״נסתלק מן העולם״? לא נמצאו בקורפוס שנבדק הוכחות לכך, אך ייתכן שזו תולדה של אופי הקורפוס, שהינו עיתונאי בעיקרו. שתיל, שסרק קורפוס **ספרותי** נרחב, מצא עדויות לא מעטות לנטייה אצל סופרים לקיים הבחנות כאלה: הִתְכַּסָּה לציון פעולה חוזרת (״התכסו בעביות״) לעומת נִתְכַּסָּה אינקואטיבי שאינו אגנטיבי (״נתכסה... גופנו בשריטות״); הִתְיַשֵּׁב

[9] נמרוד שתיל, ״מעמדו הסינכרוני של בניין נתפעל בלשון ימינו״, המפגש העשרים ושניים של החוג הישראלי לבלשנות, 6 באפריל 2006, אוניברסיטת בר-אילן.

(חוזר) לעומת נִתְיַשֵּׁב (״נתיישבה דעתו״) ; הִתְגַּלְגֵּל (נושא אנושי) לעומת נִתְגַּלְגֵּל (נושא דומם) ; הִסְתַּדֵּר (נושא אנושי) לעומת נִסְתַּדֵּר (״המעגל נסתדר״) ; וכו׳.

לעתים ניתן להבחין נטייה מסוימת לבידול שונה במקצת, אך המבוסס גם הוא על מידת האגנטיביות, גם בדרכי השימוש של הדובר הממוצע **שאינו** לשונאי או סופר. דרך אחת לייחד את ביצועיו של הדובר הממוצע בהבחנה שבין נתפעל והתפעל היא להתרכז בפריטים שכיחים, שניתן למצאם לא רק במשלב הגבוה, אלא גם במשלב הבינוני. חשיבות השכיחות, בעיקר במשלב הבינוני, היא בכך שהיא מלמדת על תופעה טבעית, לא רק למדנית. ממצאי הקורפוס מסתבר, שהנטייה לייחס משמעות שונה במקצת לנתפעל מופיעה במשלב הבינוני בקרב הפעלים השכיחים. נראה שגם במשלב הבינוני גוברת המודעות לעודפות המיותרת שבשימוש בשתי תבניות זהות, ועולה באופן טבעי תחושת הצורך בייחוס הוראה שקופה יותר שתייחד את התבנית החורגת, נתפעל. בשל תחושת הקרבה לנפעל, הוראתן של צורות נתפעל שכיחות-יחסית נוטה להיות סבילה[10] : נִתְקַבֵּל (ההחלטה נתקבלה... וכו׳), נִתְבַּקֵּש (הועדה נתבקשה לחקור...), נִתְגַּלָּה (נתגלה חיידק הסלמונלה בבדיקות...), נִתְמַנָּה (נתמנה למופתי העליון של סוריה...). אין זאת אומרת שהפריטים המקבילים בהתפעל **אינם** סבילים ; לעתים קרובות צורות התפעל המקבילות סבילות גם הן. ההכללה מוגבלת למקרים שבהם צורת נתפעל היא שכיחה, ומופיעה לא רק במשלב הגבוה, אלא גם בבינוני – וגם אז, אין זו אלא **נטייה** לציון פעולה סבילה. לעומת זאת, כפי שראינו לעיל בפירוט הנתונים מן הקורפוס, רוב פריטי נתפעל השכיחים פחות (היקרות אחת או שתיים של כל צורה בקורפוס שלנו) מציינים פעולה אינקואטיבית, כמוהם כמרבית ההיקרויות של התפעל : נִתְאַבֵּן, נִתְחַדֵּד, נִתְקַצֵּר, נִתְרַכֵּךְ וכו׳.

נבדוק עתה מקרוב את ארבעת צורות נתפעל השכיחות ואת מקבילותיהן בהתפעל, כדי לראות כיצד מתבטאת הנטייה לציון פעולה סבילה בנתפעל. בצורות נִתְגַּלָּה, למשל, נרמז לעתים קרובות קיומו של אַגֶּנְט בלתי-מוזכר שניתן להניח שיזם חיפוש או בדיקה כלשהי :

(2) ...היו כמה מקרים שנתגלה חיידק הסלמונלה בבדיקות של חברת בטיחות המזון, שהמסעדה מעסיקה... (הארץ, 27/6/2000)

...ופתחו בסריקות בין הסמטאות הצפופות. בחלק מן הבתים נתגלו פתחים של מחילות תת-קרקעיות, שבהן נמצאו חגורת נפץ... (מעריב 2003, ללא ציון תאריך מדויק)

הסתירות נתגלו באחרונה, במסגרת בחינת הפרקליטות את חומר החקירה שהעבירה לה המשטרה... (הארץ, 23/6/2000)

חאלד עצמו סייע לחוקרים לפענח מכתבים מוצפנים שנתגלו בבית שבו נלכד. (מעריב 2003, ללא ציון תאריך מדויק)

לדבריו, עד כה לא נתגלו מקרים של שפעת העופות בבני אדם ברצועה. (הארץ, 23/3/2006)

בדקנו את הפרווה ולא נתגלו סימנים לפשפשים או פרעושים. (מעריב, 24/1/2005)

נמצאו גם היקרויות רבות של הִתְגַּלָּה המציינות פעולה סבילה, אך מספר רב יותר של צורות הִתְגַּלָּה אינקואטיביות (במקרה שלנו, מעבר ממצב ״נסתר״ למצב ״גלוי״ ללא מעורבות של אגנט כלשהו), כגון :

(3) האיום שלו התגלה כאקדח לא טעון. (הארץ, 23/6/2000)

הוא כמעט פרץ ממחבואו והתגלה לפניו. (גרוסמן, ספר הדקדוק הפנימי, 1991, עמ׳ 305)

כשעדרתי עמו במטע התגלה לי זחל הציקדה בנקבתו העמוקה. (שלו, רומן רוסי, עמ׳ 332)

[10] ראו גם Louis Glinert, *The grammar of Modern Hebrew*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989 p 518.

הציפיות שהמשא ומתן על הסדר הקבע עם הרשות הפלשתינית יתנהל על מי מנוחות, לפי לוח הזמנים השאפתני של אהוד ברק, התגלו כלא מציאותיות. (הארץ, 21/2/2000)

קטעים נבחרים מהאוטוביוגרפיה החדשה של ביל קלינטון: "הערצתי את אהוד ברק. הוא התגלה כמנהיג אמיץ, כזה שמוכן ללכת רחוק ולקבל החלטות קשות בניגוד לרצון עמו." (מעריב, 20/6/2004)

אך להפתעתנו, עבדו שהתגלה גם כחופר חרוץ, הכריז שהחלק שמילאנו מספיק רחב ומספיק יציב. (מעריב, 2/6/2005)

למעשה נפתח כאן הפתח לחברי מוסדות העבודה לבטא את עמדתם ללא כל מורא מאיומיו של פרס - משום שאלו התגלו כלא יותר מאויר חם. (מעריב, 23/12/2004)

באנגלית, ניתן לאפיין את ההבדל במשמעות באמצעות העמדה זה-מול-זה של be discovered לעומת emerge או turn out to be.

מספר דוגמאות לנִתְקַבֵּל שהוראתן סבילה (be received/accepted/admitted):

(4) החלטה 1441 שנתקבלה בחודש נובמבר במועצת הביטחון קבעה שעיראק צריכה להתפרק מכל הנשק להשמדה המונית בצורה מלאה ומידית. (מעריב 2003, ללא ציון תאריך מדויק)

עד כה לא נתקבלו תלונות בנושא. (הארץ, 18/2/2000)

על פי הוראת הנאשם, העביר תם לפרידן לשיעורין, את סך הכספים שנתקבלו מהנאשם עבור הקלטת, על מנת לטשטש את עקבותיו של הנאשם כמקור התשלום לפרידן. (הארץ, 27/12/1999)

ממשרד ראש הממשלה לא נתקבלה תגובה. (מעריב 2003, ללא ציון תאריך מדויק)

גם מרבית ההיקרויות המקבילות בהתפעל הן סבילות, ודוגמאות רבות משמשות בדיוק באותו הקשר (פרט להבדל משלבי מסוים), אך מדי פעם אנו מוצאים היקרויות של הִתְקַבֵּל שהנן אינקואיטיביות (במקרה זה come out, emerge):

(5) התחושה שהתקבלה הייתה, שמישהו פשוט לא מאמין שסתם ביקורת מקצועית על המאמן הייתה יכולה להיות רלבנטית. (ידיעות, 2/5/2002)

בשטח, התקבלה התמונה ההפוכה. (מעריב 2003, ללא ציון תאריך מדויק)

תרומה מסוימת לעליית המניה התקבלה מהעלאת המלצתם של אהוד ניר וחיים ישראל מנשואה זנקס למניית ה-1 של החברה לישראל. (הארץ, 27/6/2000)

הבצק אמור להתקבל רך, לכן מוסיפים קמח בהדרגה רק עד שהבצק יציב מספיק לרידוד. (ידיעות, 2/5/2002)

דוגמאות סבילות לנִתְבַּקֵּש (be requested):

(6) הוועדה, שממצאיה הראשונים הועברו לפרקליטות, נתבקשה לחקור היבטים נוספים. (הארץ, 24/12/1999)

בחלק זה של הסקר נתבקשו המשיבים לבחור אפשרות אחת מתוך אלה שהוצעו להם. (הארץ, 22/12/1999)

לפני כעשרה חודשים נתבקש ראש העיר אופקים, יאיר חזן, להגיש לממשלה הצעות לפיתוח מקורות תעסוקה בעיר. (הארץ, 12/9/2000)

אנחנו - נציגי המדינות- נתבקשנו לנסח החלטה שתשקף את עמדותיו של האיחוד באירוע מעין זה. (מעריב, 7/6/2005)

רובן המכריע של ההיקרויות הִתְבַּקֵּש הן סבילות; מדי פעם ניתן למצוא ביניהן גם פעולה אינקואטיבית (במקרה זה occur as a natural result):

(7) זה ולא אחר היה ההקשר המיידי של הקמת "תנועת המרי", ופירוקה התבקש לאחר שמטרה זו לא הושגה. (הארץ, 2000/6/21)

צורת נִתְמַנָּה היא כנראה **תמיד** סבילה (be appointed), וכך גם הִתְמַנָּה. להלן מספר דוגמאות לנִתְמַנָּה:

(8) בגיל 17 הוא חזר להודו ונתמנה בתוך זמן קצר לסגן עורך בעיתון בריטי בלאהור. (הארץ, 21/6/2000)

עוד ב-1964 נתמנה למופתי העליון של סוריה שייח אחמד כפתרו, שכבר אז היה ידוע בתמיכתו במפלגת הבעת. (הארץ, 22/12/1999)

לאחר מכן פרש מראשות המוסד ונתמנה ליועץ לביטחון לאומי של ראש הממשלה. (מעריב 2003, ללא ציון תאריך מדויק)

כאמור לעיל, צורות נתפעל שאינן שכיחות הן בדרך כלל אינקואטיביות, בדומה למרבית הצורות בהתפעל. רובן מופיעות במשלב הספרותי בלבד. נראה אם כן שפרט להבדל המשלבי, צורות נתפעל השכיחות הן בדרך כלל סבילות, והשכיחות פחות הן אינקואטיביות. כאמור, חשיבות השכיחות היא בכך שהיא מצביעה על תופעה טבעית, לא למדנית, אבל לגורם השכיחות יש גם תפקיד אחר: מרבית השינויים הלשוניים המתפתחים לאורך זמן ניכרים קודם כל בפריטים השכיחים; פריטים שאינם שכיחים עמידים יותר בפני שינוי היסטורי. מכאן אנו למדים, שתכונית הסבילות המשויכת לתבנית נִתְפַּעֵל בצורותיה השכיחות עשויה להתפשט עם הזמן גם לצורות נִתְפַּעֵל האחרות.

שאלה לבדיקה בעתיד היא האם אמנם קיימות צורות נתפעל נורמטיביות במשלב הגבוה שאין להן מקבילות בהתפעל. במציאות הלשונית של היום, כמעט לכל צורה מילונית בנתפעל תימצא צורת התפעל מקבילה, גם אם יטען המילונאי שאין זה כך. כפי שצוין לעיל, המצאי נורמטיבי במילון לא תמיד משקף את המציאות בטקסטים, כפי שמלמדת למשל הקביעה המטעה שצורת נִתְבַּקֵּש היא הצורה ה"נכונה" היחידה, או שצורת הִשְׁתַּמֵּר לבדה קיימת, בעוד שאפילו בקורפס המוגבל שלנו נמצאו 2 היקרויות של נִשְׁתַּמֵּר (ואף לא צורת הִשְׁתַּמֵּר אחת). בכל זאת, בקורפוס לא נמצאו מימושים מקבילים בהתפעל של מספר צורות נתפעל גבוהות כמו נִזְדַּגֵּג, נִסְתַּמֵּא, נִזְדַּרְזֵף, נִסְתַּחֵף, נִסְתַּתֵּם, נִשְׁתַּכֵּחַ. האם ניתן לראות בכך חיזוק לקביעה המילונית של אבן-שושן כי אמנם לא קיימות צורות כמו הִזְדַּגֵּג, הִסְתַּמֵּא הִזְדַּרְזֵף, הִסְתַּחֵף, הִסְתַּתֵּם, והִשְׁתַּכֵּחַ במציאות הלשונית של היום? עיון ב*רב מלים* מראה כי התמונה מורכבת יותר. על פי *רב מלים*, לא קיימות צורות נִתְפַּעֵל עצמאיות. בשלושה מן המקרים למעלה, מופיעות ב*רב מלים* שתי החלופות זו בצד זו: הִסְתַּחֵף/נִסְתַּחֵף, הִסְתַּתֵּם/נִסְתַּתֵּם, הִשְׁתַּכֵּחַ/נִשְׁתַּכֵּחַ. המילון מכיר בהִזְדַּגֵּג ובהִסְתַּמֵּא בלבד, ואינו מציין את החלופות נִזְדַּגֵּג ונִסְתַּמֵּא (בהתאמה). ובמקרה הנותר, לא הִזְדַּרְזֵף ולא נִזְדַּרְזֵף מוכרות כלקסמות של העברית החדשה. המסקנה: כמעט ללא יוצא מן הכלל, לצד כל צורת נִתְפַּעֵל קיימת צורת הִתְפַּעֵל מקבילה, והיעדרן בקורפוס של הצורות המקבילות בהתפעל היא קרוב לוודאי מקרית, ונובעת מהיקפו המוגבל. קרוב לוודאי שרק קורפוס נרחב יותר יספק מענה ברור לשאלה מעניינת זו.

לסיכום, ניתן לתאר את יחסי התבניות הִתְפַּעֵל וְנִתְפַּעֵל כדלקמן:

א. בדרך כלל, צורת נִתְפַּעֵל קרובה מאוד במשמעותה לצורת הִתְפַּעֵל המקבילה, וההבדל ביניהן הוא בעיקר משלבי, כשנִתְפַּעֵל היא הצורה הגבוהה יותר. פרט לכך, שתי הצורות מציינות בעיקר אינקואטיביות (שינוי מצב) או סבילות, ובכל מקרה, המיקוד הוא על מושא הפעולה.

ב. בלשונם של כותבים מתוחכמים (סופרים, פובליציסטים שלשונם מורכבת), הנטיה היא ליצור בידול סמנטי נוסף, שעל פיו מתייחדת צורת נִתְפַּעֵל בהעדר אגנטיביות, בעוד שצורת הִתְפַּעֵל אינה מסומנת, ומשום כך, למרות שגם היא בדרך כלל אינה אגנטיבית, עשויה לעתים לציין גם פעולה אגנטיבית (ראו שתיל 2006).

ג. בלשונו של הדובר הממוצע שאינו סופר או לשונאי, צורות נִתְפַּעֵל השכיחות נוטות לציין פעולה סבילה, בעוד שצורת הִתְפַּעֵל המקבילות מציינות פעולה אינקואטיבית.

ד. מכיוון שצורת הִתְפַּעֵל היא הצורה הבלתי-מסומנת, לא תימצא צורת נִתְפַּעֵל שאין לה מקבילה בהִתְפַּעֵל, אך בשום פנים לא להפך.

מראי מקום

אלדר, אילן, "הערות קטנות; נתפעל בינוני; צאלה", *לשוננו* 1:41, תשל"ח (1978) עמ' 79.

מורג, שלמה, "בניין פעל ובניין נתפעל (לבירורן של צורות במסורות לשון חכמים)", *קובץ מאמרים בלשון חז"ל א* תשל"ב (2003) [דפוס-צילום בתוך קובץ מאמריו *עיונים בעברית, בארמית ובלשונות היהודים* (תשס"ד).] עמ' 100-93.

מורשת, מנחם, "מירושת לשון חכמים ברובדי לשון מאוחרים", *בקורת ופרשנות* 10-9 תשל"ז (1977), עמ' 251-239.

קדרי, מנחם צבי, "נתפעל כבינוני בלשון הרבנית (השו"ת) מה טיבו?", *לשוננו* 42 ג/ד תשל"ח (1978), עמ' 202-190.

קדרי, מנחם צבי, "הומונימיה ופוליסמיה בצורות "נתפעל" בלשון ספרות השו"ת", *בר-אילן* (ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן) יח/יט, תשמ"א (1981) עמ' 247-233.

קמרון, אלישע, "נתפעל בינוני", *לשוננו* מא, ב, תשל"ז (1977), עמ' 157-144.